

Не каноничната българска литература

Албена Вачева
Антония Велкова -
Гайдаржиева
Елена Азманова -
Рударска
Роман Хаджикосев
Стилиян Стоянов
Таня Стоянова
Цветан Ракътовски

Част втора

Албена Вачева
Антония Велкова-Гайдаржиева
Елена Азманова-Рударска

Роман Хаджикосев

Стилиян Стоянов

Таня Стоянова

Цветан Ракъовски

Иван Гречев	11
Сирак Сираков	17
Никола Рекитин	23
Владимир Мусаков	165
Стоян Загорчанин	126
Чудомир	143
Алис Каменова	160
Иван Марков	184
Димитър Димитров	205
Матей Боянов	222
Яна Альба	239

НЕКАНОНИЧНАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Том 2

Надежда Кочеткова	280
Стилиян Чандилов	302

Кристиан Иван Мечев	343
Списанието "Христо Шишков", Фундуклийският манастир и съвременният град	352

© Албена Вачева, Антония Велкова-Гайдаржиева, Елена Азманова-Рударска, Роман Хаджикосев, Стилиян Стоянов, Таня Стоянова, Цветан Ракъовски

Университетско издателство
на НУ и УИТ "Неофит Рилски" в "Неофит Рилски" институт
Благоевград

2010 ISBN 978-954-02-2047-2

НЕКАНОНИЧНАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Неканоничната история на българската литература	7
Иван Грозев	9
Сирак Скитник	51
Никола Ракитин	78
Владимир Мусаков	105
Стоян Загорчинов	126
Чудомир	142
Анна Каменова	160
Иван Мирчев	184
Димитър Пантелеев	205
Матвей Вълев	222
Яна Язова	250
Цонко Калчев	280
Стилиян Чилингиров	302
Критикът Иван Мешеков	343
Списание "Художник"	373

НЕКАНОНИЧНАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Този втори том на „Неканоничната българска литература” завършва един тригодишен университетски проект, в който авторите участваха. Събрана беше огромна библиография, създадохме нещо като информационна среда, в която студентите започват все по-усърдно да се ориентират – факт, за който говорят вече близо десетината защищени бакалавърски дипломни работи по теми, свързани с тази проблематика.

Вторият том от поредицата „Неканоничната българска литература” продължава вече посоченото: че няма да се държи като история, а като сборник, който ще настоява да попълва многото липсващи места от познанията ни за българската филология.

Искам да повторя казаното в предговора на първия том: че правенето на корпуса *литературна история* винаги неизбежно стига до рационализации, за да сглоби представи за процеса (процесите), периодите и отношенията в тях. И една от тези рационални стъпки е да се попълват празнините с изследвания за автори, които по инерция винаги оставяме на заден план.

Запазихме структурата на сборника: обзори върху отделни автори, върху периодично литературно издание, върху един литературен критик, както и обзори върху автори на литература за деца.

Във втория том са включени текстове за списание „Художник”, за Иван Мешков, както и критически текстове за Димитър Пантелеев, Яна Язова, Чудомир, Стилиян Чилингиров, Анна Каменова, Стоян За-

горчинов, Сирак Скитник, Иван Мирчев, Матвей Вълев, Никола Ракитин, Владимир Мусаков, Иван Грозев и Цоньо Калчев. Нашият подбор продължава да бъде пристрастен. А пристрастието се превърна в критерий. И подреждането на авторите е според годината им на раждане – по хронология, а не според специфики в процесуално отношение.

Всяка статия в сборника се отнася с нужната коректност към своя обект на изследване. Очерковият тип изложение доминира, макар че не липсват и задълбочени интерпретации, търсene на междутекстови връзки с „класиците“, както и опит да се сглоби основа за диалог. Подходът към дадения автор няма за цел да поправя „грешки“, допуснати от литературната ни история, като преувеличава качествата на този автор. Но и не го снизява.

Текстовете в сборника написаха, както следва:

Албена Вачева – „Анна Каменова“, „Яна Язова“;

Антония Велкова-Гайдаржиева – „Сп. „Художник“; „Критикът Иван Мешеков“;

Елена Азманова-Рударска – „Иван Грозев“, „Владимир Мусаков“;

Роман Хаджикосев – „Никола Ракитин“, „Матвей Вълев“;

Стилиян Стоянов – „Чудомир“, „Стоян Загорчинов“;

Таня Стоянова – „Цоньо Калчев“, „Стилиян Чилингиров“;

Цветан Ракъловски – Предговор, „Сирак Скитник“, „Иван Мирчев“, „Димитър Пантелеев“.

ИВАН ГРОЗЕВ.

СКРИТАТА ЛИТЕРАТУРА

(1872–1957)

Иван Грозев е творец малко познат на широката публика. Недостъпен за масовия читател, неподвластен на обичайните интерпретации и на популярното. Надраснало злободневния характер още в своето начало, творчеството на Иван Грозев се причислява към специфичната елитарна литература – на религиозно-мистичния символизъм.

В случая на Иван Грозев „канонично“ означава ежедневно, трафаретно, конвенционално. Творчеството на Грозев категорично отказва да бъде прочетено по характерния за началото на ХХ век начин – през прizмата на патриотични настроения, исторически поуки и съвременни сатирични разочарования. То извиква, настоява за предварителна подготовка, за определен и по-скоро солиден набор от познания – за символизма, за теософията, за масонството. В този смисъл то също е конвенционално. Но тези познания са били по-широко достъпни за първата четвърт на ХХ век, за което говори големият брой списания и вестници по въпросите на мистичното изобщо. Тази литература се оказва обаче скрита за днешния читател. Не само поради своя характер – теософската, масонската, религиозната литература са елитарни, обслужват само тесен кръг от хора, на които е достъпно това знание.

Стратегията на тази статия е да разкрие живота и творчеството на този самобитен творец по хронологичната линия на времето – година по година, очертавайки спецификата на оформяне на обществените възгледи и породените от това творби.

Кой е Иван Грозев?

Общественик, теософ, масон; дълбоко религиозна и мистична личност, която следва до края на живота своите идеали. Роден на 23 юни 1872 г. в с. Червена вода, Русенско [Речник 1976: 289]. Гимназиално образование получава в Русе. Завършва СУ „Св. Климент Охридски“ през 1894 г. – според едни сведения Славянска филология, според други – История на философията. До смъртта си работи като гимназиален учител в София, като на два пъти е уволняван. Той дава първи литературни настърчения на Й.

Йовков, Ст. Л. Костов и др. Близък съидейник на Пейо Яворов, Теодор Траянов, Софроний Ников и Николай Райнов.

Кога точно става член на теософското общество, е трудно да се каже. В теософските издания негови творби се отпечатват понякога без подпись. Факт е, че той участва активно в теософския живот от началото на ХХ век. А през 1928 г. във в. „Знаме” публикува писмо от Холандия „Лагерът на Звездата”, което е свързано с конгрес на Ордена на Звездата. Това е теософско събитие, на което сред 2500 посетители присъства Кришнамурти, с когото най-вероятно Иван Грозев се среща лично.

През 1918 г. Грозев е привлечен към масонска ложа „Зора” № 1, основана в София на 27.11.1917 г. [Недев 2008: 457]. Неин първомайстор е П. Мидилиев, по-късно го замества Д. Точков, масон 18 степен.

В литературната си дейност е последователен символист-мистик. Сътрудничи на списания като „Българска сбирка” (1896–1912), „Съвременна илюстрация” (1910–1915), „Хиперион” (1922–1925), „Български преглед”, „Родно изкуство”, „Театър и опера”; на вестници: „Вестник за жената”, „Знаме”. Един от редакторите е на теософски издания като сп. „Теософия” (1912–1925) и сп. „Всемирна летопис” (1919–1927). С единични публикации участва в „Демократически преглед”, „Семейно списание”, „Златоструй”, „Листопад”, вестниците „Напред”, „Заря”, „Духовна пробуда”, „Витлеемска звезда”, „Мир”, „Сълнце”. Негови творби са поместени в различни литературни сборници и антологии – „Лучите на поезията” (1901), „Към свободата” (1902), „Българска звезда” (1905), „Жътва” (1919), „Юбилеен сборник Иван Вазов” (1920), „Антология Млада България” (1922), „Одрин. Литературен сборник” (1923). Стихове публикува в единични листове, посветени на Хр. Ботев (1935), Св. Св. Кирил и Методий (1937), К. Христов (1938).

От огромната му продукция сравнително малко творби се радват на самостоятелни издания: една легенда – „Змей. Планинска легенда” (1902) и две драми – „Наши хора. Драма в четири действия” (1903) и „Съдний ден. Мирова драма в седем картини” (1945). Част от стихотворните му творби са публикувани в сборника „Видения и съзерцания” (1919). От многобройните статии и студии в самостоятелно книжно тяло е поместена само „България, духовно огнище за Европа през средните векове” (1926).

Едва през 1942 г. излиза първи том от „Съчинения”, където са публикувани „Златната чаша. Трагедия в пет действия”, „Семела. Драматическа поема”, „Йов. Библейска драма в три действия” и една студия: „Обяснятелни бележки върху богоизпитството”. На последната страница на този единствен том е обявено съдържанието и на останалите, нереализирани томове, по което съдим за наличието на творби, останали непубликувани както самостоятелно, така и в периодичния печат. Неизвестни за читателя и до днес си остават „Сура ламя. Драматическа приказка”, „Зевс и Тифон”, „Дионисий и Ариадна – мистерия”. От замислената трилогия за седми том из периодичния печат се намират разпръснати части само на „Боян Магьосника”. Докато „Цар Самуил” и „Великата война” също остават в списъка на скритата литература. Том четвърти е замислен като сборник за многобройните му есета. А том седми носи интригувашото заглавие „Развеяни листа из Книгата на Живота”.

Грозев превежда от френски, руски – Байрон, Жуковски, Шели, Лермонтов, Надсон, Шамисо. Освен класици, в преводната му дейност попадат творби, свързани с темата за мистичното – Бхагават гита, съчинения на Ел. Блаватска, Ани Безант, Мейбъл Колинс.

Разностраниите му на пръв поглед интереси придобиват все по-ясна и отчетлива посока – теософията и масонството. Теософията захранва почти цялото му творчество. Дори масонството, чийто член става той, бива пречупено през това възприятие на живота и света.

Това е особен вид конструкт, характерен не само за българския, но за целия европейски символизъм. Много от символистите, чийто творби се превеждат по това време в България, са повлияни от мистицизма: френските символисти Ш. Бодлер, П. Верлен, в Русия Вл. Соловьев, К. Балмонт, В. Брюсов и В. Иванов, в Полша Ст. Пшибишевски, Ю. Словакски и З. Красински, от Стандинавските страни А. Стриндберг. В сп. „Хиперион”, чийто сътрудник е и Грозев, се появяват статии като „Френският символизъм” (1924) на Ем. Попдимитров, „Август Стриндберг” на К. Стефанов (1924), особено силни в това отношение са статиите на Н. Райнов „Мистицизъм и безверие” (1923), „Науката” против философията” и „Ремеканство и теософия”. В този контекст може да се посочи присъствието на статията на Ив. Грозев „Шарл Бодлер” (1923), която обаче не предлага

разгръщане на мистичното, а по-скоро е класически поглед към творчеството на френския символист. Идеите на мистицизма той излага най-последователно в статията си „Обяснителни бележки върху богоизпитството”.

Ранните му стихотворения обаче са в духа на 90-те години на XIX в. Те са около 20-тина на брой, писани от 1896 до 1906, и имат за основни теми родината, природата, социалната справедливост. Показателно за тези стихотворения е, че в 1901 г. едно попада в антологията „Лучите на поезията” [Бакалов 1901: 76], а три други намират място в сборника „Към свободата” от 1902 г. [Бакалов 1902]. И двете са издания на Г. Бакалов, представител на лявата литературна мисъл в България по това време.

Първите творби на Иван Грозев са патриотични стихотворения в духа на следосвобожденската епоха. Те не влизат в самостоятелни издания, а остават разпръснати из периодичния печат или в сборници със смесено съдържание. Такива са: „Песен на свободата” [Грозев 1896-а: 196], „Пред България” [Грозев 1901-а: 353–355], „Не гледай, че трепери ти сърцето” [Бакалов 1902: 165], „Желание” [Бакалов 1902: 202], „Нощ в Рилския манастир” [Бакалов 1902], „Арамия (македонска песен)” [Грозев 1901: 6: 514], „Народна песен” [Грозев 1903], „Силата на человека” [Българска звезда 1905: 472], „Трънен венец” [Българска звезда 1905: 457], „На майка ми” [Българска звезда 1905: 31].

Първата му поетическа публикация е през 1896 г. на страниците на „Българска сбирка” и носи заглавието „Песен на свободата” [Грозев 1896-а: 196]. Тя е силно повлияна от Вазовата патетика и носи характерната образност за поезията ни след Освобождението. Написана в одаически стил, творбата възхвалява идеята за свободата и нейното проявление. Срещат се характерните противопоставления от романтичната стилистика като светлина – мрак, тишина – гръм, сън – буря.

Стихотворението „Пред България” [Грозев 1901-а: 353–355] също използва Вазовата стилистика, като пресъздава един малко по-голям период от съществуването на българска държавност. Творбата се състои от 19 строфи, които са композирани от петстишия с кръстосана и съседна рима. „Съдбината” на „злочестата родина” се разглежда през призмата на историческото миналото, политическо настоящe и утопично бъдеще. Още в началото на творбата е заложено на изключителността – „Ти нямаш исто-

рия кат всички народи”, защото те са избран народ, който иде да възвести и да свидетелства за истинността на Бога: „теб води... сам Бог и избрисва Той твоите сълзи” [Грозев 1901-а: 353]. В петата строфа е въведено политическото настояще, продължаващо изпитанията от миналото – враждебното отношение на „съседа”. А в шестата строфа образът на поробителя е видян в традиционната за времето образност на змията: „ехидна – усойницица зла”. Следосвобожденската ситуация на разкъсване територията на България пък е наречена „гроб чер” [Грозев 1901-а: 354]. За диференцирането на образа е въведено разширено определение – „Ония, които пред кървава, бледна/ Армения жална останаха с ледна/ душа” [Грозев 1901-а: 355]. На фона на този тиранин, който вече няма определена народностна или верска принадлежност, са изобразени единственият бранител на българите – Бог, и единственият тих земен защитник – Русия. Но подкрепата не е случайна, тя има своите основания в онази особена, нетрадиционна история – „Ти някога, майко, роди Богомила” [Грозев 1901-а: 355], като на образа е придало и романтично очарование на бунтовник: „кой сам на лъжата строши челюстта”, препращащо към възрожденската патетика и действия на строшаване, избухване, нахлуване и други, като извършените процеси дават резултат за цялата мирова общност – „Разклати из корен основата гнила на целий свет”.

Както уточнихме още в началото, стихотворението не се отличава от харakterната за това време тематика, образност и идейно внушение. Но още тук се забелязват водещи за Иван Грозев образи, които ще продължат да бъдат активни в по-нататъшното му творчество и то с по-голям интензитет. Това са образът на змията, змяя и образът на Бога-спасител и подкрепител. Първият образ нахлува от народно-песенната традиция, което разкрива и стихотворението „На майка ми” [Българска звезда 1905: 31] – „или за змейове прочути/ разказваше ми ти тогаз”. Вторият – Божият образ – е плод на религиозно-философските възгледи на поета, който ще бъде разгърнат на по-късен етап чрез мистичните символики.

Образът на Бога присъства и в друго стихотворение от този период – „Желание” [Бакалов 1902: 202]. Лирическият герой търси средство да противостои на световните злини – „грозната съдба”, „долни гадове”, „подлостта”, „злини”, „сатаната”, „лъжата”, зад които се съзира един образ – „ти-

ранията”. Сила вижда във възможността да притежава способностите на Бога – „Така желал бих силен аз да съм – кат Бога”, както и неговото оръжие – „гръм от небесата”. Идеята за борбата със злините присъства и в друго Грозево стихотворение от този сборник – „Не гледай, че трепери ти сърцето...” [Бакалов 1902: 165]. В него се призовава страдащият да се изправи срещу неправдите – „През огън, през премежди и през бури/ върви към свойта дивна цел”. А тя е отново изобразена чрез знаците на светлината – „И в сълнцето – там в светлите лазури –/ се взирай кат орел!”.

„Трънен венец” [Българска звезда 1905: 457], „Силата на человека” [Българска звезда 1905: 472] и „Арамия” [Грозев 1901-б: 514] разкриват няколко социални аспекти – страданието, откриването на смисъла на живота, смъртта на харамията. Докато „Трънен венец” и „Арамия” са по-експлицитни по отношение на страданието, то „Силата на человека” акцентира на възмогването на человека и неговото устояване на трудностите. „Трънен венец” не ориентира страданието в никакъв ясен контекст, а само разкрива неизбежността му чрез метафоричната картина на разпадането на венеца от рози до трънен венец и създава аллюзията за повторение на страданието на Исус Христос. „Арамия” представя в баладичен план разговора между тъжното либе и мъртвия вече бунтовник, като страданието се носи от образа на либето, което се чувства потиснато от домогванията на „мърсен турчин”. „Силата на человека” звучи по-оптимистично – наред с тревогите, на человека „дадена е на земята/ утеша”. Че това не е пасивна ситуация, а активно действие от страна на человека, го доказва градацията на глаголите – „да въплотява”, „живот да дава”, „да движи”, „да повелява”, „кърши”, „отбива”, „гради”. Акцентът в тези постъпателни въздействия пада върху градежа – в шести, предпоследен, куплет, глаголът е повторен два пъти, а след това е въведен и образът на „напредъка – великий храм”. Тези образи най-вероятно се пораждат от ориентацията на Грозев към теософията и масонството. От 1906 г. започват стиховете на тези теми.

Друга, по-малка група, са стихове, посветени на природата – „Нощен блян” [Грозев 1896-б], „Талаз и скала” [Грозев 1901-б], „Вълни и скали” [Българска звезда 1905: 228]. И трите стихотворения третират проблема за несподелената любов. Но докато „Нощен блян” предлага на читателя възможността да прозре страданието на влюбения пряко изказано, то „Ta-

лаз и скала” и „Вълни и скали” представят трактовка в обикнатата от П. П. Славейков форма на олицетворение. Двете стихотворения звучат като вариации – недостъпната и горда скала и нежната, влюбена вълна, която се опитва да достигне сърцето й. Образът на скалата въплъща женския равнодушен субект, а влюбената вълна разкрива съкровеното чувство на мъжкия образ.

През 1900 г. сп. „Българска сбирка” започва публикуването на части от „**Боян Магесникът. Драматическа легенда**” – първото по-значимо произведение на Ив. Грозев и като внушение, и като тематика. Образът на Боян Магьосника носи усещането за нетрадиционност и неформалност. Той въплъща идеала на образ, свързан с преодоляването на трудностите, изразяването на извънмерни човешки качества в името на обикновения страдащ и бунтарството по отношение на всяко зло, независимо от неговия произход – земно или небесно. Всевластието на образа внушава убедеността във възтържествуването на справедливостта и истината. Оттук е разбираемо защо именно образът на Боян Магесника се превръща в емблематичен за теософи, масони и други религиозно-мистични мислители. В творбата на Грозев той е преплетен с още един емблематичен образ – на поп Богомил. Богомилството изобщо вълнува в много по-широк аспект българската културна общност като изразител на естествено народно вълнение, като противопоставяне на неправдите, като пръв опит за възстановяване на нов световен ред. Докато образът на поп Богомил изразява инакомислието, желанието за социална справедливост, то образът на Боян Магьосника търси измеренията на тайното знание, конструира общност на посветените.

Творбата на Иван Грозев продължава да излиза през 1901 и 1906 г. в няколко последователни броя на сп. „Българска сбирка” (1901, № 2; 1906, № 3, 4) и е посветена на Стоян Михайловски. Баладата на Ст. Михайловски е публикувана за първи път в „Периодическо списание” през 1884 (кн. 10). Трагедията на К. Христов „Боян Магесникът” е публикувана през 1907 г. в сп. „Преглед” [Христов 1966-б: 413]. Така се създава своеобразен мегатекст за скритото, непознатото в образа на Боян, един от синовете на цар Симеон. Художествените превъплъщения надхвърлят неимоверно дори легендите, защото творбите на българската литература тогава са все